

**United States Holocaust Memorial
Museum
Oral History Interview
Hungarian Witnesses Documentation
Project**

Bartha Attiláné Horváth Mária

K: Jó napot kívánok.

I: Jó napot kívánok.

K: Legyen szíves bemutatkozni. Mondja el, legyen szíves, a nevét.

I: Bartha Attiláné vagyok, Horváth Mária.

K: Melyik évben született?

I: 1934. II. hó 10.

K: És hol született?

I: Pestszenterzsébet.

K: Ami ma Budapest része.

I: Igen.

K: Marika néni, voltunk itt egy olyan hónapja, két hónapja, akkor elmesélte nekünk, hogy mire emlékszik a második világháborús időkből, milyen emlékei vannak a- a: csepeli, erzsébeti zsidókkal kapcsolatosan, miket látott abban az időszakban. Most azért jöttünk el, hogy akkor újra ezekről a témákról beszélgessünk-

I: -igen-

K: -és rögzítsük ezeket az emlékeket. Legyen szíves felidézni, hogy ugye '34-ben született, tehát 44-ben tízéves volt, kislány.

I: Igen.

K: Hogy éltek akkoriban, mivel foglalkoztak a szülei?

I: A szüleim elváltak, az apukám itt dolgozott a csepeli híd lábánál, egy fuvaros, Berger, az egy zsidó volt, Berger, az anyukám az alsó Határ úton lakott, és hol itt voltam, hol ott voltam. Még a kezdetben még akkor jó idő volt, mikor már a-- zsidók a gettóba voltak, a csepeli átjárónál akkor még nem volt felüljáró, hanem sorompó volt, és a--az volt ott a zsidó negyed, le volt kerítve---és ott v- ott lakott az apukámnak a főnöke is, ugye--és-

K: Ez volt a csepeli gettó tkp.?

I: Erzsébeti, Csepelről nem beszélünk, én Csepelen akkor még abszolút nem jöttem át Csepelre, ez Erzsébetről beszélünk, a túloldalon, tehát az Erzsébet. És ott volt egy- akkor nem volt felüljáró, sorompó volt, és a Határ út és a- nem egész a Kossuth Lajos utcáig az a rész volt a zsidó negyed, mer ilyen szép villaházak voltak, és nem egész a közepén ott volt a zsidó templom---és arra biztosan nem emlékszek, hogy milyen- milyen ruhás puskások voltak a- ilyen sorompó volt mindenhol, ilyen- deszka kitéve, és ott állt kétoldalt. Szerintem németek voltak, és én ((*köhint*)) emlékszem, füles kislány voltam, és be- bementem, hogy fizetést tudjanak adni, emlékszek, hogy ilyen rolniba volt a pengők. Azt még így eltörték, mikor jöttem ki, akkor tudtam egy kis enivalót bevinni.

K: Tehát még egyszer. Ugye ezek az erzsébeti zsidók voltak összeterelve ott a-

I: -összete- oda, az volt a gettó. Aki Erzsébeten lakott zsidó, az mind oda be volt rakva.

K: Honnét lehetett tudni, hogy ez volt a gettó? Honnét?

I: Mondom, hogy le volt- minden utca bejáratnál ilyen so- ilyen sorompó volt. Nem volt sok utca oda, mer innen a csepeli átjárótól a Határ útig nem volt bejáratú utca. Tehát itt, ahol én be tudtam menni, itt mindjárt a hídról, ahogy lementünk, Soroksári út máso- másik oldalán, ott volt e- nem emlékszem az utca nevére, ott mentünk be. Tehát csak ott voltak----akik máshol laktak Erzsébeten, hát nem olyan túl nagy az Erzsébet, az mindenki oda be volt telepítve.

K: És akkor ezek szerint az édesapjának a munkaadója-

I: -igen-

K: -ez a Berger, ő is-

I: -ez Berger-

K: Emlékszik a keresztnévére?

I: Nem emlékszek a keresztnévére, mert csak úgy szólítottuk, hogy Berger úr. És én nem emlékszek a keresztnévére.

K: És mivel foglalkozott ez a Berger?

I: Fuvaros volt.

K: -édesapja-

I: -és ebbe a- itt volt egy nagy istálló, tíz-tizenkét lóval, ha nem több, mer két oldalra álltak, és annak a végébe volt egy szoba-konyhás lakás, és ott lakott az apukám, az akkori élettársával. Az anyukám meg az alsó Határ úton. És az alsó Hat- hol- én hol itt voltam, hol ott voltam. Először ez történt itten, mer akkor még egész nyár, jó idő volt.

K: Hadd kérdezzem meg, bocsásson meg Marika néni, megállítom. Tehát azt jelenti, hogy a Berger- ez a Berger istállója volt-

I: -igen-

K: -a Berger maga nem itt lakott.

I: Nem, ott lakott bent. Ott lakott a gettóba.

K: De korábban, mielőtt-

I: -korábban is ott, mondom, az egy nagyon szép villanegyed volt ottan.

K: És ez meg valami külső részen volt ez az istálló, ahol az édesapja lakott.

I: Az itt volt Erzs- itt volt a híd lábánál. Általába abba a szép villaházakba-- majdnem mind zsidók laktak.

K: Emlékszik nevekre, hogy kik laktak ott azokban a házakban?

I: Emellett az istálló mellett volt egy--óriási nagy fatelep, az meg Adlernak hívták. Azok is ott laktak bent.

K: A Bergeréknek, vagy Bergernek volt felesége, családja?

I: Volt felesége, családja. Azért kérdezem, hogy őket nem lehet megtalálni?

K: Most Marika nénire vagyunk kíváncsi.

I: Jó=jó.

K: Emlékszik a nevükre, Berger családjának a- családtagjainak a nevére?

I: Nem.

K: Hány gyereke volt Bergernek?

I: Azt se tudom. Azt így- hát így mink annyira nem jártunk oda, a Berger úr járt ide. Ez csak akkor történt, mikor a be- bekerültek, vagyis gettósították azt a részt.

K: Tudom, hogy nagyon fiatal volt még 44-ben, de emlékszik arra, hogy ez az egész gettó-dolog hogyan indult, hogyan kezdődött, vagy azt megelőzően volt-e valami jele annak, hogy gettósítás lesz, vagy gettóba kell költözniük a zsidóknak?

I: Hát mi- még mikor a- mindenki a saját lakásába lakott, hát azér Erzsébeten máshol is laktak zsidók. Volt egy fűszerüzletes a Török Flóris utca és a Frangepán utca sarkánál, azt Haskónak hívták. Tehát máshol is és úgy kezdődött, így emlékszem én, így kezdődött, sárga csillagot kellett hordani, és a nők úgy jártak, itt fogták így a ridiküljüket.

K: Tessék vigyázni a mikrofonra, mert akkor az elmozdul-

I: -jó=jó-

K: -de rendben van-

I: -jó=jó-

K: -tehát sárga csillagot kellett hordaniuk a-

I: -igen-

K: -és a nők mit csináltak?

I: A táskájukat fogták ide- így, hogy ne látszódjon. Így kezdődött, hogy a megkülönböztetés. És akkor jött egy valami rendelet, vagy valami, hogy mindenkit betelepítették oda. És akkor volt a bombázás is----és---lepedőre varrtak nagy sárga csillagot, és azt a tetőre--kirakták, kihúzó- így kifeszítették, hogy- talán hogy ne bombázzák, mer első bombázáskor ezt a Erzsébetnek ezt a részét, mer itt volt a- ahol most a HÉV-állomás van, más- kicsit lejjebb, egy kétszáz méterre volt egy nagy Shell-telep, ott=ott álltak a tartályok, és a első bombázáskor, meg a Határ utat rettentően megbombázták. Ez itt égett napokig égett ez a Shell-lerakat, mer hát itt álltak a nagy tartálykocsik.

K: És hova húzták ki ezeket a- ezt a sárga csillagot, ezt nem egészen értem.

I: A tetőre.

K: Melyik tetőre?

I: A háztetőre.

K: De melyik háznak a tetejére?

I: Hát amibe laktak.

K: De- de több ház is csinálta ezt, vagy egy ház- egy házról van szó, vagy?

I: Hát gondolom az lehetett úgy, ahol a Berger lakott.

K: Ja, Bergerék háza, Bergerék házára.

I: Is.

K: Ühüm.

I: Hát én azt- én annyira nem tudtam minden háztetőt megnézni, ezt tudom, hogy ez itt így volt.

K: Tehát maguk a Bergerék kihúztak egy ilyen sárga csillagot, hogy oda ne bombázzanak.

I: Hát közösen csinálták nyilvánvaló, nem a Berger úr egyedül.

K: De ez már akkor, amikor a gettó lett, vagy pedig

I: Az már gettó volt akkor, az- hát én úgy- úgy tudtam bemenni, meg-

K: És akkor az kinek az ötlete volt, hogy Ön bemegy a gettóba? Az hogy=hogy volt?

I: Hát kellett az embereknek a pénz.

K: Kik?

I: Hát ott több ember dolgozott, és--mondom, hogy olyan szemfüles kislány voltam, mer a ruszkiktól ugyanúgy tudtam lopni, és addig-addig, hogy be tudtam- kétszer biztos, hogy voltam bent a gettóba. Ha többször nem is, de kétszer holtbiztos, hogy voltam bent. De hogy ki rendelte ezt el, azt én nem tudhatom.

K: De az édesapja kérte meg, gondolom, az édesapja küldte?

I: Hát ott beszélgettek jobbra-balra, hogy hogy, hát az embereknek azért élni kell, pénz kellett.

K: Szóval Berger bent voltak nyilván a gettóba, nem-

I: -ők nem jöhettek- nem, onnan ki nem jöhetett egy sem=egy sem. Be se lehetett menni-

K: És közben ment tovább a fuvar- tehát a fuvarozást intézte az édesapja, vagy ki intézte, amíg a Berger bent volt a gettóba, vagy ez hogy volt?

I: Hát ez mindjárt a kezdeténél volt ugye, hogy aztán utána hogy lett, mint lett itt a vállalkozás, azt nem tudom, mer akkor már jött a- akkor már nagyon bombáztak, és akkor az anyukámhoz mentem. Akkor voltam az anyukámnál, akkor már olyan ősz volt, hideg volt, esett az eső.

K: Marika néni, menjünk vissza. Tehát bent járt a gettóban. Mit látott a gettóban? Mire emlékszik?

I: Hát mindenki kétségbe volt esve, hát az a legtermészetesebb, hogy mindenki maga alatt volt, mindenki kétségbe volt esve, hogy mi lesz velük.

K: Amikor bement a gettóba, azt mondta, hogy őrizték a gettót.

I: -őrizték-

K: -kik őrizték?

I: Nem tudom száz százalékgig állítani, hogy német katonák, de nem a nyilasok voltak, mer a Határ úton ott határozottan tudom, hogy nyilasok dolgoztatták potyára, mer ha elmennek arra, és még biztos, hogy még ott is van a- vannak, akik

emlékeznek rá, sokáig hívták zsidó dombnak, mer értelmetlenül talicskával egyik húzta, másik tolt, esett az eső, hideg volt, mi gyerekek ott néztük, hogy milyen borzasztó. Arra határozottan emlékszek, hogy fekete ruhások, azok pedig a nyilasok voltak.

K: A gettóban ezzel szemben kik őrizték a zsidókat?

I: Szerintem- szerintem- mer hogy nem magyar, az biztos, németek. Száz százalékig nem tudom állítani, de mivel nem- csak mutogattunk, meg--szerintem németek.

K: Szóval bementek- be tudott jutni a- probléma nélkül a gettóba, nem volt gond?

I: Hát nem olyan probléma-

K: -ez hogy volt ez?

I: Hát: ő is beszélt, én is beszéltem, mutogattunk, így, valahogy, így kerültem be. És amikor ugyanazok voltak-

K: -mármint ezzel a német katonával a bejáratnál-

I: -igen=igen-

K: -aki ott őrizte

I: -aki őrizte a gettót.

K: Volt fegyver nála?

I: Volt, azt tudom, hogy volt.

K: És egyenruhában volt.

I: Egyenruhába voltak.

K: Tehát addig mutogatott, amíg beengedte Önt a katona.

I: Addig ottan-

K: Végül is kislány volt, és hát gondolták, hogy-

I: Nem tehetek valami nagy dolgot.

K: Mennyi ideig volt bent a gettóban?

I: Míg ott megsz- beszélünk, meg odaadták a pénzt.

K: A Bergerék.

I: A Bergerék.

K: Elment a Bergerék házához?

I: Mert tudtam, hogy hol laknak.

K: És a Bergerék ugye ott egy villában laktak. Egyedül laktak ott, vagy több család volt?

I: Akkor már többen voltak, mer akik Erzsébeten laktak zsidók, azt mind ide betelepítették.

K: És milyen körülmények voltak? Emlékszik arra, hogy mennyire volt zsúfoltság, élelem, köztisztaság? Hogy volt ez?

I: Hát élelem az=az elég szűkös volt.

K: Ez hogy derült ki?

I: Hát mer mind- a- aki egy kicsit is húzott oda, az mindenki azon volt, hogy hogy lehetne nekik adni. Mer azér' végtelen mennyiségű tartalékuk nekik se volt.

K: Kiknek? Most nem egészen értem.

I: A zsidóknak. Tehát ott bent a gettóba. Biztos, hogy volt tartalékuk valamennyi.

K: De az hogy derült ki Marika néni számára, hogy=hogy ott esetleg kevés volt az élelem? Ez elhangzott, vagy mondták, hogy éheznek, vagy hogy volt ez?

I: Fogalmam sincs, erről így-

K: -de mit látott még?

I: -erről így nem beszéltünk-

K: -mit látott még ott akkor?

I: -nem beszéltünk.

K: Mit látott még a gettóban, mi volt ott, milyen volt a hangulat, mi volt ott?

I: Hát milyen lehetett a hangulat? Mindenki el volt keseredve. Hát hogyan lett volna. Hát aztán egy kislánnyal nem álltak le nem tudom miről beszélgetni.

K: Ott a- ugye ez több utca volt, gondolom-

I: -több=több-

K: -utcán voltak az emberek, vagy bent voltak inkább a házakban?

I: Hát, bent voltak, kijöttek- ott bent ők maguk között mozoghattak, csak a bejárat- a- utca végén- ott vigyáztak, hogy ne menjenek be, ne jöjjenek ki, onnan nem lehetett kijönni, meg bemenni.

K: És akkor bement a Bergerékhez, akkor ott mit látott? Ezek szerint több család volt ott együtt, ugye, a Bergerék házában?

I: Hát, hogy ott voltak-e csak, vagy ott is laktak, ilyenről nem voltak- nem beszéltünk.

K: Mit mondtak a- mit volt, végül is mi történt a Bergerékkel, mi volt? Sikertől a- ezek szerint a munkások bérét elhozni?

I: Egyszer sikerült, egyszer, csak egyszer. Hogy- és aztán hogy mi lett, hogy lett a- itt vége felé, még akkor azt láttam, mikor elvitték őket. És kérdezte tőlem a múltkor, hogy láttam-e, hogy hogy vago- hát ez nem olyan volt, mind egy körmenet, hát ott végig ka- német katonák álltak, bizonyos távolságra egymástól- a járdán olyan nem volt, hogy onnan lelépjünk, vagy=vagy közelükbe menjünk. Itt- itt jöttek ki, a cs- en- ezen az utcán jöttek ki, mer ez az utca vezetett ki a Soroksári útra, mentek lefelé- öregek, fiatalok, gyerekek, és--ilyenre emlékszem, hogy az állatokkal különbül bántak emberek, mind ahogy ezeket ott hajtották végig.

K: Mit csináltak? Hogyan hajtották őket?

I: Ugye men- bizonyos távolságra az út szélénél álltak a német katonák. És azér kettő-három ott belül bizonyos távolságra noszogatta a népet. Hogy mozogjanak, menjenek. Így hajtották.

K: De milyen szavakkal noszogatták, vagy hogyan noszogatták?

I: Hát én azt nem értettem.

K: De durván, vagy udvariasan, vagy mennyire-?

I: Ne tessék má' még ilyet még kérdezni is, hogy udvariasan.

K: Nem voltunk mi ott, tehát igazából azért kérdezzük Marika nénit, hogy tessék elmondani-

I: -de hát-

K: -hogya ez hogy zajlott, mert ezt-

I: Érteni nem értettem, na de a hangsúlyból, meg a hangnem, ahogy kiabáltak, biztos, hogy nem dicsérték.

K: Látott valami jelenetet, amikor kifejezetten durvák voltak, vagy kifejezetten erőszakosak voltak a katonák?

I: Hát aki- aki nem eléggé ment, hát azt persze, hogy lökdösték.

K: Mivel lökdösték? Kézzel, vagy puskával?

I: Hát a puska nem a vállukon volt, a puska így keresztbe a kezükbe volt, nem a vállukon volt, azoknak volt a vállukon a puska, akik az út szélén álltak.

K: Hány katona kísérte ott a menetet?

I: Hát az én nem-

K: -körülbelül. Tíz, húsz, ötven? Hány emberről van szó, hányan voltak a menetben a zsidók, arra emlékszik? Körülbelül-

I: -sok-

K: -hosszú menet volt? Sok.

I: Sokan=sokan.

K: Hol állt, honnét látta mindezt Marika néni?

I: A Soroksári út túloldalán. Tehát így előttem vezették, vagyis hajtották.

K: Mennyi ideig állt ott a- a: Marika néni, mennyi ideig nézte a menetet?

I: Nem tudom. Azt má-

K: Álltak mások is ott?

I: Hát hogyne, mindenki, akinek- aki arra járt, az mindenki megállt. Mindenki megállt és nézte, és mindenki- legtöbbször volt hozzáfűznivalója.

K: Milyen hozzáfűz- mit mondtak?

I: Hát ezt mondtam már az előbb, hogy- hogy- hát sajnálták. Azok is olyan emberek, mind mink, ugyanúgy itt születtek, és hogy erre emlékszek, hogy sok helyen az állattal különbül bánnak. Ilyen=ilyen hangok mentek ott a járdán.

K: Volt, aki esetleg örült annak, amit látott, vagy helyeselte, hogy?

I: Ilyenre nem emlékszem. Az nem jött oda.

K: Volt olyan, hogy valaki mondjuk elesett, vagy=vagy- vagy-

I: Aki mellette ment, fölhúzta, és tartotta. Tehát egymást segítették nagyon, hogy ne legyen- mer akkor mindjárt ha ott voltak éppen ott volt a katona, akkor má' lökött rajta. Tehát segítették, fogták egymást, aki nem tudott úgy menni.

K: A menetben levők beszéltek egymáshoz, hogy ki a- vagy a járókelőkhöz-

I: -nem-

K: -szóltak, vagy valami kommunikáció?

I: Nem. Nem is lehetett=nem is lehetett.

K: Volt náluk valami holmi, a menetben levőkénél? Tehát volt valami csomagjuk?

I: Nagyon kicsi=nagyon kicsi. Akinél volt, nagyon kicsi.

K: A menetben levők közül felismert valakit Marika néni?

I: Nem, nem.

K: Tehát a Bergeréket, vagy másokat nem látta.

I: Nem=nem. Ez széles sorba ment ám, nem így kettesével. Ugye le volt állítva a forgalom, és csak ők mentek.

K: Tehát a gettóból, az erzsébeti gettóból-

I: -igen-

K: -ment ez a menet, hova pontosan?

I: A:

K: -vagy melyik irányba?

I: Lefele, innentől számítva lefelé.

K: Csak amikor azt mondja a Marika néni, bocsánat, hogy megállítom, hogy innen, akkor én nem nagyon tudom, hogy mi ez az innen. Tehát hogy mihez képest, itt Csepelen beszélgetünk, de mi az az innen?

I: -nem- igen, nem erzsébeti, igen.

K: Aha.

I: Tehát innen a kijárat, ahol volt, a híddal szembe volt az kicsit arrébb, mer pont szembe volt egy nagy Meinli üzlet, és mellette volt ez az utca-kijáró, innen- ezen az utcán hajtották ki őket, tehát-

K: -emlékszik utcanevekre, hogy azok hogy azokat hogy hívták, azokat az utcát? Jó. Tehát a gettóból mentek- melyik irányba? Soroksári úton?

I: Soroksári úton, lefele Soroksár felé.

K: Tehát délre?

I: És a Kossuth Lajos utcával szembe van egy lejárát és ott lent van a vonatállomás.

K: Ez ma- ma is vonatállomás?

I: Hát: jár még vonat, de mind állomás tönkre van menve. Most is ugyanúgy jár ott vonat.

K: Ez nem ott a HÉV felé van? A HÉV=HÉV irányában?

I: Ahol a HÉV van, ott még lenn=lent=lejjebb. Azér' épült itt ez a felüljáró, itt nem volt felüljáró régen.

K: És- de ezt látta=látta Marika néni, oda- vagy abba az irányba megy le a-

I: -igen-

K: -menet?

I: -igen=igen.

K: És meddig- tehát meddig tudta követni a- egyrészt követte Marika néni, vagy csak nézte. Szemmel követte, vagy ment a menet után?

I: Nagyon nem lehetett ottan annyira menni, szóval állt a nép, és nézte. Hát jó, hogy kiabáltak a németek, hogy menjünk=menjünk, de hát azért legalább minket nem bántottak.

K: És akkor mit látott, hogy eltűnnek ott arrafelé az emberek, vagy pedig-

I: -ott lejáró volt, igen.

K: És látott vonatot?

I: Hát a vonat- a- mondom, lent volt, innen nem lehetett, és én errébb voltam, mind a lejárát.

K: Szóval nem látta- nem látta, hogy mi-

I: -vonatot nem-

K: -vonatra szálltak, vagy bevagonírozták őket, vagy ilyesmi.

I: Nem, de hát azt=azt tudtuk, hogy marhavagonba rakták őket.

K: Honnét tudták? Azt később tudták meg, vagy akkor ott már tudták?

I: Azt akkor ott- nem tudom, de mindenki tudta, hogy ma- marhavagonba rakták őket. Én a-

K: Ezt később hallották, vagy már akkor ott?

I: Nem: nem később hallottuk, a- az alsó Határ úton lakott az anyukám, mikor ott voltam, **akkor még**, most már nincsen, de akkor még ott vonatsín volt. És a--a svábokat mikor kitelepítették, azokat is marhavagonba és azon a kis ablakon dobálták ki cédulát, ha látták, hogy vagy- vagyunk ottan. Mer az egy olyan--rét volt, abba az időbe még. Most má' be van építve, de akkor az egy olyan szabad terület volt. Tehát tudtuk, hogy marhavagonba vitték. És mindenki még e- ezen is ment ott a szöveg, hogy se vécé, semmi nem volt ott, ott gyerek, felnőtt egymás előtt---trágyáztak, másképp nem tudom mondani. Nem így volt? Ha egy- ezt el lehet képzelni, hogyha egy marhavagonba be vannak rakva, ott nincsen vécé.

K: Ezt honnét tudták, hogy nincsen benne vécé? Ezt=ezt kitől hallották, vagy ki mondta, honnét lehetett erről tudni?

I: Ha ma megkérdezik a hölgyet, hogy van a marhavagonban vécé, mit mond rá?--- hogy nincsen.

K: Igazából azért kérdezem ezt, hogy az a kérdés, hogy az emberek mit tudtak minderről. Utólag nyilván elég jó tudjuk, hogy pontosan ez hogy zajlott, meg hogy nézett ki, de hogy akkor, amikor Marika néniék tízéves kislányként ott ezt nézték-

I: Na de ott felnőttek is voltak, hát azért azok beszéltek, és azt én is hallottam.

K: És akkor az emberek sajnálkozva beszéltek.

I: Hát sajnálkozva, igen, sajnálkozva. Ment ilyen szöveg, hogy ugyanolyan emberek, mind mink.

K: Arra emlékszik, hogy mikor volt mindez, mikor látta ez a menetet?

I: Még meleg volt, tehát még=még jó idő volt.

K: Mi történt aztán az erzsébeti gettóval? Pontosabban azzal a területtel, ahol a zsidók össze voltak- hát terelve, ahonnét elvitték őket? Meg a házaikkal, mi történt?

I: Elfoglalták.

K: Kik?

I: Fogalmam nincs. Csak aztán- de a vége az lett, hogy lebontották, nagyon meg is bombázták, és ott épültek ezek a nagy házak. Most lakótelep----úgy gondolom- gondolom, hogy egy darabig, amit nem fogl- ott lakott a Ratkó Anna is például--a Nagy Győri István utcába.

K: Ratkó Anna a későbbi politikus-

I: -igen-

K: -az ötvenes évek minisztere?

I: Igen=igen.

K: Mikor lakott ott Ratkó Anna? A háború után, alatt?

I: Ötvenes évekbe=ötvenes évek elején--ötvennégybe született a kisfiam--hát akkor én már a gyújtógyertyába dolgoztam, és az ott volt sréhen odalátni, ahol én dolgoztam, '54-be, meg 60-ba, meg hatvan-valahány- azt hiszem 70-ig dolgoztam ott. Az ablakból lebontották a gyújtógyertya gyárat- oda lehetett látni a zsidó templomra. A zsidó templom ilyen piros téglából volt, amit nem kell festeni. Előbb raktárnak használták, és akkor tudom éjszakásak voltunk, mikor erről szó volt, hogy ötszázezer forintért adták el, akkor az rettentő nagy pénz volt.

K: A házat, az épületet?

I: Nem, a zsidó templomot.

K: -zsidó templomot-

I: -a zsidó templomot.

K: Kinek adták el?

I: Hát a- azt nem- csak nekünk az akkor egy álom-pénz volt.

K: Mit- mi lett aztá- mi történt- mi lett a zsidó templommal?

I: Lebontották.

K: De közvetlenül azután, hogy elvitték a zsidókat onnét-

I: -igen-

K: -a házakat elfoglalták. Az, hogy a benne levő holmikkal mi lett, arról tud-e valamit?

I: Hát először is a németek a- ami érték volt, a németek vitték el. Mer most azt mondják, hogy az oroszok mindent elvittek. Elvittek- mit vittek el? Amit a németek itt hagytak. Mer a javát mindennek a németek vitték el, a lovakat is a németek vitték el, a Berger-féle lovakat. A németek vitték el.

K: Szóval a bent levő ingóságokat a németek vitték el? Ezt látta Marika néni, vagy csak hallott róla?

I: Hát az apukám ott dolgozott, ott lakott.

K: De most a gettóban levő, tehát a Berger-házban például, vagy a többi villában lévő ingóságokról beszélnek. Azokról lehet tudni, hogy-

I: -nem, én nem-

K: -pontosan-

I: Sajna, de nem.

K: Gondolom először is ugye a németek, akik beengedtek, ha beengedtek, csak ezt így gondolom, a javát elvitték, hogy aztán vitte a nép, vagy nem vitte, nem tudom.

K: Marika néni, ugye az édesapja Berger istállójában dolgozott-

I: -igen-

K: -lakott. Bergeréket elvitték, mi lett aztán az édesapjával?

I: Az az asszony, akivel együtt élt, az Kisújszálláson lakott, ott volt neki egy háza, és odaköltöztek.

K: Azután, hogy elvitték a-

I: -igen- megszűnt minden. Megszűnt a vállalkozás, a lovakat elvették a németek, és akkor oda leköltöztek, annak a néninek a házába.

K: És az istállóval mi lett, azt lehet-e tudni, hogy az ki- az kié lett?

I: Azt se tudom, hogy mi lett avval a nagy fateleppel- hát- most=most ilyen erőgépek vannak, ilyen daruk, ilyesmit ottan. Hát gondolom az állam-

K: És aztán- illetve elvitték ezek szerint az erzsébeti zsidókat, és mi lett- emlékszik kronologikusan, ez volt 44- valamikor nyáron-

I: -nyáron-

K: -később, 44 második felében emlékszik-e arra, hogy látott valahol zsidókat, van-e valami emléke zsidókkal kapcsolatos eseményekről?

I: Mikor elvitték őket?

K: Hát, 44 második felében, tehát miután elvitték az erzsébeti zsidókat. Említette a múltkor és most is említette, hogy látta a- látott munkaszolgálatosokat. Az hogy volt, hol volt pontosan?

I: Alsó Határ úton. Mai napig mo- csak úgy hívják azt a ré- azt a dombot, de má' a nagy dombból nagyon kicsi domb lett, hogy Zsidó-domb. Odajártunk akkor szánkózni utána. Csak férfiak voltak--esett az eső, hideg volt, ezt tudom, mink is fáztunk, és akkor ott azokat a nyilasok őrizték. De hogy mér' hordták össze, ezt semmire nem használták, a világon semmire, csak azért, hogy dolgoztat- sák őket.

K: Szóval mit kellett pontosan csinálniuk a zsidó férfiaknak?

I: Talicskával tolni a földet oda.

K: És akkor ezt látta Marika néni.

I: Hát hogyne, ott laktunk pont szembe, pont szembe.

K: Ez mikor lehetett?

I: Mivel nyáron vitték el őket, mer *((köhint))*- napos, szép idő volt, amikor ezt a dombot hordták, hideg volt, tehát akkor kora tavasz lehetett.

K: De ott a Soro- a- az erzsébeti zsidó férfiak hordták a-

I: -igen=igen-

K: -ezek=ezen a helyi=helyi férfiak- helyi zsidó férfiak voltak?

I: Jöttek reggel, hajtották őket, tehát jöttek csoportosan, egybe, kísérték őket. Munka után kísérték vissza a gettóba.

K: Abba a gettóba a-

I: -abba a gettóba, hát csak ez az egy volt.

K: Tehát ez még mielőbb elvitték volna őket, ezt akkor kellett csinálni ezt a munkát.

I: De mivel hűvös volt, esett az eső, sár volt, hiába tolta a talicskát, nem ment, a másik meg húzta elől, hogy haladjanak. De egy nagyon nagy dombot hordtak össze---hosszú, magas domb volt.

K: Nem lehet, hogy ez=ez=ez- ebből látta azt, hogy a=hogy a gettóból-

I: -igen=igen- jöttek reggel, délután mentek vissza.

K: És ez biztos, hogy az erzsébeti gettóból, tehát nem máshonnan.

I: Nem volt máshol gettó. Lehajoljak?

K: Tehát ez nem lehet, hogy később, valamikor novemberben, vagy a- vagy ősszel, tehát '44 őszén, esetleg más=más zsidó férfiak voltak azok?

I: -nem=nem-

K: Nem, ezek helyiek voltak. És nyilasok őrizték őket.

I: Nyilasok, fekete ruhás nyilasok őrizték.

K: És gondolom fegyver volt náluk.

I: Igen=igen=igen.

K: Hogy viselkedtek ezek a nyilasok?

I: Gorombán=gorombán.

K: Mit- el tudná mondani, milyen epizódokat látott, amikor gorombán viselkedtek?

I: ((*sóhajt*)) Nem. Olyat nem mondok, amit nem hallottam--akkor annyira nem figyelt az em- gyerekek voltunk---csak hát ugye míg ez nem történt meg, két öcsém van- volt=volt- hát nagy szabad terület volt. Tehát szomszéd gyerekekkel- hát mindig ott kint voltunk. És hát mikor ez történt, persze, hogy ott tátottuk a szánkat. Akkor má' mi nem mehettünk oda a túloldalra át, mer ott ment el a--vonatsín.

K: Honnét tudtuk- vagy honnét tudták, hogy ezek a férfiak zsidó férfiak voltak?

I: Hát hogyne tudtuk volna.

K: Volt rajtuk sárga csillag?

I: Nem volt raj- nem volt- nem volt rajtuk, de tudtuk, hogy ezek a zsidók, hát azér nevezték el a dombot zsidó-dombnak. Mai napig az a neve.

K: Azt lehetett tudni, hogy miért kellett nekik ezt a dombot felépíteniük?

I: Hát csak azér, hogy=hogy=hogy dolgoztassák, mer sem- mondtam, hogy semmi értelme nem volt, semmire nem használták. Ez egy olyan szabad terület volt, olyan senki földje volt.

K: Hány napon át, vagy mennyi időn keresztül jöttek ki oda dolgozni?

I: Azt nem tudom=azt nem tudom.

K: De mondjuk napok, hetek, hónapok?

I: Hát hetek biztos voltak, hetek biztos voltak, de hogy mennyi idő, azt nem tudom.

K: És akkor ilyenkor hány férfi dolgozott ott egyszerre? Sok százan, vagy tízen-húszan?

I: Nem=nem--olyan negyven-ötvenen.

K: Tudtak beszélgetni velük? Nem áll- nem beszélgettek.

I: Nem=nem. Elzavartak=elzavartak, ha közel mentünk. Igen.

K: Nyilasok közül valakit ismert, vagy fölismert?

I: Nem: nem=nem.

K: Látott amúgy nyilasokat?

I: Fekete ruhájuk volt, igen.

K: Erzsébeten voltak nyilasok?

I: Voltak=voltak.

K: Emlékszik nyilasokra konkrétan?

I: Nem=nem.

K: Ismerősök között volt-

I: Nem=nem.

K: Miket csináltak ezek a nyilasok úgy általában a- Erzsébeten, meg=meg ahol=ahol látott nyilasokat az utcán? Tehát hogy milyen- mit=mit csinál- azon túl, hogy mentek egyik helyről a másikra, azon túl volt-e valami epizód, ami megmaradt-

I: -nem-

K: -emlékeiben?

I: Nem, mert mondom, hogy ott kint laktunk az alsó Határ úton. Se tovább nem volt ház, se szembe nem volt ház. Utolsó előtti házba laktunk. Tehát olyan nagyon beljebb, mikor ott laktam, akkor nem igen jártunk nagyon beljebb.

K: Arra emlékszik, hogy otthon, akár az édesapjával, vagy akár az édesanyjával nyilván szóba került az, hogy mi történik a Bergerékkal, a- mi történik a gettóban? Hogyan beszéltek erről az egész dologról, hogy mi zajlik éppen a zsidókkal? Volt-e milyen emlékei vannak erről, hogy a családon belül ez hogyan?

I: Hát mindenki félt, mink is féltünk, mindenki félt a németektől. Mindenki félt. Mink is féltünk.

K: Miért féltetek?

I: Amikor=amikor bejöttek a németek, pont- mer jöttem volna ide akkor- ide az apukámhoz, haza, és pont a túloldalon rekedtem, nem lehetett átjönni, jöttek a tankok egymás után. Leállt a forgalom, nem lehetett semerre menni, átjönni, ott álltam a Meinl előtt, mer nem tudtam hazamenni addig, amíg- hát olyan- mind gyerekek félelmetes volt az a rengeteg tank egymás után, meg teherautók jöttek. És úgy általában mindenki félt tőlük.

K: Hallott olyan epizódról, hogy a németek erőszakosak voltak a civilekkel, vagy bárkivel a-

I: -ilyenre nem emlékszek, biztos volt, de nem emlékszek ilyenre. Tehát akkor nem is gondolta az ember, hogy valamikor majd erről- vagy komolyabban odafigyelt volna.

K: Ha az ember tízéves-

I: -igen-

K: -akkor kicsit más a perspektívája biztos, tehát az-

I: -igen-

K: teljesen érthető. Említette a múltkor, hogy az édesanyja nagy beteg volt-

I: -igen-

K: -akkoriban-

I: -igen-

K: És hogy ágyhoz volt kötve.

I: Igen, és a- mert--biztos, hogy voltak olyanok=biztos, hogy voltak olyanok, hogy a---ezekbe a zsidó otthonokból vittek el holmikat. És a- hozzánk is jöttek a nyilasok, és a beteg anyámat kihúzták az ágyból, hogy nem- nincs-e az ágyba valami el- átkutatták a lakást, hogy nincs-e az ágyba eldugva valami. A beteg anyámat kihúzták az ágyból. Hát persze, hogy féltünk.

K: Ezek kik voltak?

I: Ezek a nyilasok voltak.

K: És ez mikor történhetett?

I: ---((suttog)) /Nem tudom./

K: Bejöttek a lakásba-

I: Be=be bejöttek a lakásba, nemcsak mihozzánk, sorba mindenhol. Ott a mi- erre már laktak- igen.

K: És mondták, hogy zsidó vagyon keresnek?

I: Nem.

K: Mit mondtak?

I: Hát, hogy lopott holmit keresnek=lopott- hogy loptunk, lopott holmit kerestek. Ilyenek voltak.

K: Arról tudott, hogy- vagy mesélték később, hogy=hogy valakikhez került akár helyi nyilasokhoz, vagy bárkihez zsidók-

I: -holmija-

K: holmija?

I: Nem. Talán nem is figyeltem ilyenre oda, de hogy min- sajnos mi nem mentünk. Azér maradtunk szegények. Nem=nem, mink nem--mink---

K: Hova nem mentek?

I: Hát mi nem mentünk lopni.

K: Volt, aki ment?

I: Hát biztos. Biztos.

K: Hallott ilyenről?

I: Hát ha a- ha keresték, akkor biztos. Mikor már be lehetett menni biztos--mink úgy jártunk szerencsétlenül, hogy--mikor már itt Erzsébeten oroszok voltak- **Pesten** oroszok voltak, Budán meg németek voltak. És a- lehet, hogy az urak közül valaki még emlékszik arra, a Közvágóhídtól a Boráros térig a Duna-parton végig ilyen alacsony tetejű, kátránypapír tetejű közraktár volt. És mink ott kerestünk ennivalót, nemcsak mi, más is, és a németek meg a túloldról lőttek át, és az anyámnak átlőtték a lábát, a térdénél és a vége az lett, hogy levágták a lábát. Úgyhogy mindenki éhes volt, nem volt mit enni. És mi úgy tudtuk meg, hogy bejöttek az oroszok, hogy---hó volt- hát ennivaló nem nagyon volt, és állt egy kis katona a kapuba, és az anyukám odament hozzája, és a hó tetején szaladt, ugye szabad terület volt ott, szaladt egy nyúl, és az anyukám meg mondta neki, hogy lödd le=lőtt le. És aztán az karattyolt és akkor látta, Jézus Mária, ezek már az oroszok. Így tudtuk meg, hogy bejöttek az oroszok. Hát szóval nehéz időszak volt, nekünk is.

K: Hallottunk olyanról, hogy- elbeszélésekből, hogy amikor az oroszok bejöttek, akkor erőszakoskodtak a civil lakossággal, főleg a nőkkel. Tud ilyenről, hallott ilyenről?

I: Hát hogyan tudnék! Volt a nővérem, és volt egy- a nővérem hasonló korú, tehát a- olyan korú, mind a nővérem, egy árva kislány, és azt az anyukám odavette, és a nővérem, meg ez a Esztike, a speizba voltak, és a speizajtó elé meg oda volt téve a kenyérszekrény. Hogy ne bántsák őket, én meg kislány voltam még akkor ugye, engem nem bántottak, én meg mindig jártam az utcát, hogy hordták az oroszok a kenyeret a iskolába voltak elszállásolva, és az ajtónál találkoztak, így hordták a kenyeret a kezükbe, be- azt a tepszis kenyeret, amíg ott találkoztak, addig én már loptam a kocsiról kenyeret, akkor volt picike az öcsém---hát: nehéz volt. Nehéz volt nekünk is.

K: De tud olyanról, hogy valakit megerőszakoltak, lányokat, az oroszok?

I: A mi családunkba nem, az- hal- kolleganőm- akkor még nem dolgoztam, mikor a ruszlik- később- testvérét megerőszakolták, gyereke lett neki, ilyeneket hallottam. Mi családunkba hál istennek nem, a két- a nővéremre, meg a Esztikére nagyon vigyázott az anyukám, úgyhogy a családunkba nem.

K: Visszajöttek-e a zsidók közül az elhurcolt, vagy elvitt zsidók, el-

I: -igen-

K: -vagy elvitt zsidók közül visszajötte-e aztán a háború után?

I: Akit én tudok, hogy visszajött, ez a Haskó fűszeres. Házaspár volt, a f---((sóhaj)) a férfi visszajött, a feleség nem, a feleségnek a húga jött vissza, és akkor elvette a sógornőjét. Most is tudom, hogy hol laknak.

K: Még élnek.

I: Élnek, igen. Mer azt merem remélni, ha ő már nem, akkor a gyereke él, mer született egy kisfiú. Hogy aztán még született-e, azt nem tudom.

K: Ők visszakapták vajon a házukat, meg a boltjukat?

I: A házukba laknak, abba a házba laknak, üzletet nem nyitottak, nagy, magas kőkerítést építettek, be se lehessen látni. Elzárkóztak. Üzletet már nem nyitották ki.

K: Miért zárkóztak el?

I: Hát gondolom, hogy---befelé fordultak, elégük volt a világból.

K: Beszéltek velük aztán?

I: Nem, beszélni nem=nem. Hát csak ugye---beszéltünk róla, meg mások is.

K: Mit beszéltek róla?

I: Hát, hogy szegény asszony odamaradt, fi- nem voltak túl öregek, nem voltak t- azér gondolom, hogy még élhet, még gyerekük se volt, tehát még=még elég fiatalok voltak, és akkor- hát sajnálták, hogy nem jött vissza, de hát a húgát elvette a férj.

K: Emlékszik a húgának a nevére, vagy a fe- vagy a nővérnek a nevére, tehát az asszonynak a nevére?

I: Nem=nem, csak egy- hát pont ott van, most is ott van a villamosmegálló, akkor is ott volt a villamosmegálló, rengeteg áru volt kirakva, tehát kint volt ilyen gyümölcsök, ilyesmi, zöldség.

K: Ez melyik utca?

I: A Török Flóris utca, és a Frangepán utca- nem egész a sarkon, mer ott annak a háznak a Frangepán utcára- ez az első ház a Frangepán utcától.

K: Másról tud, aki visszajött?

I: Nem--nem.

K: Bergerék?

I: Senkiről semmit. Egy se.

K: De azt tudták, hogy aztán hogy mi lett velük.

I: Hát, hogy csak annyit, hogy elvitték, hogy aztán mi lett velük, semmit a világon.

K: De később megtudták, ugye, később kiderült?

I: Csak az, hogy nem jött meg, nem jött vissza senki közülük.

K: De hogy=hogy hova vitték őket, azt azért tudták később. Kiderült Önök számára, hogy hova vitték őket.

I: Hát hogyan tudtuk volna, hát-

K: Mikor derült ez ki, mikor=mikor- mikor tudták meg, hogy?

I: Hát, amikor a gettót kiürítették. Hát akkor vitték mindet el.

K: De mikor tudták meg Önök-

I: -igen-

K: -akik itthon maradtak-

I: -igen-

K: hogy hova vitték a- az erzsébeti zsidókat. Ez mikor=mikor derült ki Önök számára?

I: Hogy hová vitték?

K: Igen.

I: Hát azt mindenki tudta, hogy Auschwitzba viszik őket.

K: Akkor már tudták, hogy Auschwitzba viszik, amikor elvitték őket?

I: De hát akkor mindenki tudta már.

K: Ez a szó, hogy Auschwitz, elhangzott már ott akkor, amikor vitték el őket vonattal?

I: Hát akkor is volt már rádió is-----de hát az nem- de hát az m- az- én úgy- így=így emlékszek, hogy mindenki tudta akkor, hogy hova viszik őket. Gondolom ők is ugyanúgy tudták. Nem? Most ezt én kérdezem.

K: Hát ez nagy kérdés, hogy mit tudtak azok az emberek, mit tudtak akkor ott '44 nyarán.

I: Na de ha valaki több mindenre emlékszik, mind én.

K: Jó, nyilván tíz évesen az ember ezt pontosan nem tudhatja, hogy pont mi=mi zajlik és hova viszik el őket. Itt álljunk le, Marika néni, nagyon szépen köszönöm!